

Саха Республикатын «Кэбээйи улууһа (оройуона)» муниципальной тэриллии үөрэбин
салалтатын муниципальной казеннай тэрилтэтэ
Муниципальной казеннай үөрэх тэрилтэтэ –
Арыктаах сүрүн үөрэхтээһинин оскуолата

«Уран тыл. Уран тарбах. Уран оһуор»

Үлэни толордо: Арыктаах сүрүн
үөрэхтээһинин оскуолатын
учуутала Семенова Аледамира Алексеевна

Арыктаах, 2019

Иһинээһитэ:

Кириитэ.....	3
I чааһа.	
1. Т.Е.Сметанин оҕо суруйааччыта	6
II чааһа.	
2.1. Айымньылаах ааһы – иитии сүрүн көрүнгэ.....	8
2.2. Ааһыга оҕону угуйуу.....	10
2.3. Оҕо оонньоон – оҕо буолар	11
Түмүк.....	13
Туһаныллыбыт литература.....	14
Сыһарыылар.....	15

Кириитэ

Омук кимиэхэ да маарыннаабат ураты тыыннаах, ураты ис хоһоонноох култуурата, уйулҕата, тулалыыр эйгэни, аан дойдуну, айылҕаны, олоҕу хаһан да хатыламматтык ураты көрүүтэ - ол төрүтэ барыта кини тылыгар баар. Ол да иһин сайдыылаах омуктар тылларыгар улахан болҕомтону уураллар. Төрөөбүт тыл-киһи үөрэҕи, билиини кэбэҕэстик ылынар, өйө-санаата туругулар, майгыта – сигилитэ ситэр, иһирэх изйиитэ уһуктар, өлбөт үйэлээҕи айсар - тутар дьоһура тобуллар, айылҕаттан бэриллибит эйгэтэ буолар. Ханнык баҕарар тыл уонна култуура тыыннаах хаалар, салгыы сайдар кэскилэ, омук сир сирэйиттэн симэлийбэт соҕотох мэктиэтэ - оҕону кыратыттан ыла, онтон оскуолаҕа төрөөбүт тылынан иитии, үөрэтии буолар. Чех улуу педагога Я.А.Коменская төрөөбүт тыл көмөтүнэн оҕо киһи быһыытынан иитиллэн тахсыахтааҕын 17-с үйэҕэ ыйбыта. Оҕону төрөөбүт тылыттан араарыы киһи быһыытынан үүнэн тахсарыгар улахан охсуулаах. Республикагаҕы колледж дириэктэрэ **И.И.Шамаев** уон сыл устата тыһыынча кэринэ оҕону кэтээн көрүүтүнэн, ол иһиттэн 20% -ра маргинальнай (төрөөбүт тылыттан, култууратыттан тэйитиллибит) оҕо эбит. Оннук оҕо эмоциональнай сайдыытыгар итэҕэстээх, төрөөбүт тылын билбэттэн психофизиологическай аппарата атыннык үлэлиир диэн сабаҕалыыр. Ол аата үөрэр, хомойор, аһынар, изйэр эмоцияларын салайар аппарата ситэ сайдыбат. Оҕо бастакыттан төрөөбүт тылынан иитилиэхтээх, оннук эйгэҕэ олоруохтаах, сайдыахтаах, оччоҕо эрэ кини уйулҕата чөл буолуоҕа.

А.В.Кривошапкин-Айына суруйааччы: «...үксүгэр маннык оҕо, атын дойду олохтоохторун тылларын ылынан баран, итэҕэллэриттэн төрүттээх өйдөрүн -санааларын кыайан ылына, инэринэ охсубат, ыарахаттары тулуйбат..» - диэн этиитэ олохтоох.

И.С.Портнягин «..тыла-өһө сайдыбыт оҕо барыны толкуйдаан туттар, дьонно-сэргэҕэ, айылҕаҕа сыһыана киһилии. Өйө күүстээх буолан, кута-сүрө күүстээх буолар.»

К.С.Чиряев «...ханнык баҕарар омук ыччатын, дьонун үөрэтэр уонна иитэр биир сүрүн күүһүнэн кини тыла буолар..».

Онон, төрөөбүт төрүт тылыттан атарахсытыллыбыт оҕо, төрөөбүт тылынан аахпат, төрөөбүт тылын истибэт, төрөөбүт тылынан санара улааппатаҕына төрөөбүт тылын ситэ билбэт, онтон сылтаан ытыктаабат буолар. Ол иһин төрөөбүт тылынан суруллубут уусуран айымньыны өйдөөбөт, кэрэхсээбэт. Оҕо ситиһилээхтик үөрэнэрэ, личность быһыытынан үүнэрэ-сайдара, майгыта-сигилитэ, өйө-санаата, тыла-өһө кыра сааһыттан төһө чочулан, сайдан иһэриттэн улахан тутулуктаах, ситэн-хотон тахсыыта үөрэххэ үчүгэй сыһыаны инэрииттэн уонна ол нөнүө култуура сыаннастарыгар сыһарыттан ситимнэнэр. Оҕо төрүт култууратын сыаннастарын төрдүн билбэккэ эрэ, аныгылыы

сайддылаах киһи буолар кыаҕа суох. Бу сыаннастар хайаан да үөрэх хаамыытын уонна технологиятын, анал үөрэхтээһини кытта ыкса дьүөрэлээх буолаллара ордук.

Дьэ, ол иһин биир дойдулаабым талааннаах суруйааччытын Т.Е.Сметанин айбыт алгыстаах айымньыларын сирдэтэн, сана харахпынан көрөн айылгытын арыян алын сүһүөх кыlass учууталларыгар, уһуяан иитээччилэригэр аналлаах дакылаат суруйдум.

Дакылаатым темата «Уран тыл. Уран тарбах. Уран оһуор». Мин бу үлэбэр уруокка ону тэнэ уруок таһынан туһанарга Т.Сметанин айымньыларынан оноһуктары онотторон, түмэн билиһиннэрдим. Үлэм сүрүн **соругунан** биир дойдулаабым улуу талаан Т.Е.Сметанин айымньыларын сангалы тыыннаан, дирингэтэн үөрэтэллэригэр уонна 6-9 саастаах оҕо уруһуй, иис сатабылларынан, аабыыны сөбүлээн интэриэстэрэ улаатарыгар туһаайы дьарык оностуутун тэрийии.

Үлэм тоҕоостооҕо:

Билиһиннээн оҕону аабыыга уһуяарга Т.Е.Сметанин айымньыларынан оноһуктары онорон ситимнээн киллэрдэххэ, оҕо аабыыга болҕомтото сайдыа, түргэнник өйдүүр, ылынар үөрүйэҕэ өссө ордук улаатыа.

Чинчийии объекта: Алын кылаас, уһуяан оҕолоругар, уус-уран айымньыларга оноһуктары онотторуу.

Үлэм сыала: - Т.Е.Сметанин кыра саастаах оҕолорго суруйбут хоһооннорун, дьин уратытын быһааран, суруйааччы хоһооннорунан араас оноһуктары толкуйдаан таһааран, күннээҕи дьарыкка туттуу

Соруктар: - уһуяан, алын сүһүөх оҕолоругар сөптөөх айымньыларга оноһуктары толкуйдааһын, оноруу;

- сөптөөх дьарыктары тэрийии, оҕолор болҕомтолорун тардыы, оноһук көмөтүнэн кэпсиир дьобурдарын сайыннарыы.

Чинчийии сабаҕалааһын: Өскөтүн оҕону кыра сааһыттан араас көрүнгүнэн айымньыларга угуйдахха, инникитин оҕо бэйэтин баҕатынан кинигэни ааҕар, таптыыр, саха литературатын классик суруйааччыларын сэнээрэр буолуо.

Чинчийии үлэтэ: Т.Е.Сметанин оҕолорго аналлаах хоһооннорун аабыы, ырытыы, үөрэтии, көрдөрүү.

Чинчийии предметэ: Т.Е.Сметанин оҕо суруйааччыта, оҕо анаабыт айымньыларын сырдаттыы, тарҕатыы.

Үлэм сонуна: Т.Е.Сметанин айымньыларынан ааџа, кэпси и үерэнэллэригэр онһуктары ситимнээхтик уруокка, кылаас таһынан үлэџэ араас хабааннаахтык толкуйдаан таһаарыы. Уран тарбах нөнүө оџону ааџарга уһуйуу.

Үлэм теоретической уонна практической суолтата: саха оскуолаларыгар үлэлиир учууталларыгар, уһуйаан иитээччилэригэр, оџолорго, төрөшпүттэргэ көмөлөөх.

Үлэм түмүгэ: Уран тыл. Уран тарбах. Уран онһуор үлэбин алын сүһүөх оџолоругар үлэлиир үлэм ис хоһоонунан тыырылынна. Т.Е.Сметанин төрөөбүтэ 100 сылын көрсө аналлаах күннэргэ кылааһым оџолоругар суруйааччы айымньыларын ааџан, ырытан араас элбэх үлэни ыыттым.

Билигинни оџо аахпат кыһалџатын суох онһоруу, ону ситиһэргэ иис нөнүө сэнээрдии, уруһуйдатыы. Оџо моторикатын сайыннаран тарбаџынан үлэлэри ыытыы.

Тимофей Сметанин айымньыларынан, оџо уйулџатын уџугуннары

Тимофей Егорович Сметанин ийэ тыл сүмэтин ингэриммит, хомоџой тыллаах, ураты буочардаах суруйааччы буоларын биллэрэр туџуттан, кини айымньытын тылын-өһүн дыктитин, сүрүн санаатын оџоџо олус чугас хоһоонноругар тирэџирэн араас оноһуктары толкуйдаан оџо болџомтотун, көрөр-билэр, ааџар дьоџурун сайыннараарга дьулустум.

Оџо сааһыгар сөп түбэһиннэрэн тыла баай буоллаџына, билии-көрүү, сизэр-майгы өттүнэн сайдыылаах буола улаатар, төрөөбүт төрүт дойдугун культуратын кэрэтин киэн тутта үөрэнэр. Сүрүн чинчийэр үлэм чулуу поэппыт, драматург, оџо суруйааччыта Т.Е.Сметанин айымньыларын төһүү матырыйаал оноһуннум. Ол төрүөтүнэн, суруйааччы оџолорго анаабыт айымньылары оџо ааџарыгар, ылынарыгар саха оџотун уйулџатыгар сөп түбэһэр.

Т.Е.Сметанин XXI үйэ киһитигэр уус-уран тыл көдьүүһүн таба туттар, олох ис суолтатын үчүгэйдик өйдүүр, сайдам санаалаах, сайаџас иэйиилээх, сизэри-туому билэр, эриэккэс эгэлгэ сэһэннээх суоруйааччы быһыытынан көстөр.

Оџону кыра сааһыттан айымньыны сатаан истэргэ, ааџарга үөрэтиллиэхтээх. Учуутал сүрүн соруугунан хас биирдии оџо кыаџын учуоттаан, оџо барытыгар кыттарын хааччыыы ону тэнгэ оџо тус эйгэтин арыйыы буолар.

Мин туһулуур дьарыктарбар туттар ньымаларым судургулар-уруһуйунан, иис дьарыктарынан уонна дорџоонноох ааџыы ньымаларынан туһанарга тосхоллору уурдум.

Манна сүрүннээн *төрөөбүт тылы сайыннарыы*, ийэ тылбыт көмөтүнэн, тустаах айымньыларынан оџо нарын дууһатын уџугуннарыы, биһиэхэ учууталларга турар төрүт тылын ис сүрэбиттэн ытыктыыр киһини иитэн таһаарыахтаах сорукупутун тутуһуу буолар.

Маны сэргэ оџо-оџону кытта бодоруһуутун, кэпсэтиигэ, сэһэргэһиигэ, гуманистическай сыаннастар тиһиктэрин ис дьинин туһаныы. Оџо сөбүлээн талан ылбыт айымньытын сатаан ырытар, тус санаатын этэригэр тустаах көмөнү оџорон ситиһии. Айымньы геройун санаатын бэйэтинэн ылынан биир ситимнэ киирэри, мөкү-үтүө өрүттэрин сатаан араарар буоларыгар сатабылы ууруу. Бу Т.Е.Сметанин айымньыларыгар холобура «Күөрэгэй» «Куоска олонхото» «Мэхээлэчээн булчут кэпсээннэрэ» курдук суруйууларыгар иитии-үөрэтии онкуллара үгүстэр. Айымньы киһи уонна бүтүн уопсастыба олоџор суолтата улахан, ааспыты уонна кэлэри сибээстиир күүс буолар. Онно даџатан Т.Сметанин айымньыларыттан оџо үгүскэ үөрэниэн сөп. Суруйааччы айымньылары оџо өйүн-санаатын, уйулџатын, майгытын-сигилитин араас өрүттэрин арыйар күлүүстээх. Таптала

ийтий, толкуйдата үөрэтий, суруйааччы айымньытыттан саҕалаан атын кинигэлэри таптыырга, ааҕарга тиэрдий ситимэ барар. Таарыйа оҕо, суруйааччы олоҕун, айар үлэтин ситимнээхик билсэр, кэрэ остуоруйаларын ааҕарга баҕата үөскүүр, уус-уран тылга сүгүүрүө, айар ухханна талаһа, норуот талааннаах, уран тыллаах суруйааччыларын, поэттарын ылына улааталларыгар көбүлүүр ньыма тэриллэр. Аны, бу суруйааччыны талбыт биир төрүөтүм, саха оҕолоро ордук уолаттар, биир кэрэхсиир темалара –булт буолар, онно тоҕоостоох айымньы бу «Мэхээлэчээн булчут мүччүргэннээх сырыылар» хайдах да мэник оҕону умсугутар күүстээх айымньы дий саныыбын. Бу кэпсээннэргэ киһи үөйбэтэх-ахтыбатах быһылааннарыгар түбэхэр уолчаан, өссө дыктитик-дьиибэтик быһыһанан иһэрэ, хаһан да санаатын түһэрбэт, киэб-куон көбүстээх, тыллаах –өстөөх буоларын оҕо эрэ умсугуйа истиэ, ааҕыа этэ. Ол да иһин Т.Сметанин оҕо аймах тапталлаах суруйааччыта ааттаннаҕа. Айымньылар оҕо ордук чугас буоланнар, хас биирдий үөрэнээччи бэйэтин санаатын аһаҕастык этэригэр, айымньыны тойоннуу үөрэнэригэр, санаа үллэстэригэр кыаҕы, күүһү биэрэллэр, ону тэнэ айар, толкуйдуур дьобура сайдарыгар олук уураллар.

Суруйааччы оҕо аймахха анаммыт олоҕо биһиэхэ мэлдьи кэхтибэт кэриэс буолан, олоҕу таптыырга, төрөөбүт норуокка бэриниилээх буоларга иитэллэр.

Айымнылаах аафыы – иитии сүрүн көрүнгэ.

Үөрэхтээһин биир улахан кыһалҕатынан аафыы култуурата түһүүтэ, дьон-сэргэ аафыыттан тэйиитэ буолла. Ол олохпут биир өттүнэн балысханлык сайдыыта, информационнай технологиялар анаардастыы күөнтээһиннэрэ буолар, дьон өйө-санаата, үөрэбэ, үлэтэ ураты хайысхаламмытыттан көстөр. Билинни киһи ханнык баҕарар информацияны улахан эрэйэ суох, компьютер клавиатуратын табатык туһанан булуон сөп. Ол эрэри ырытан көрдөххө, билиини-көрүүнү анардас информация эрэ курдук ылыныы – киһини, киһи уйулҕатын, өйүн, иэйиитин сайыннарбат, төттөрүтүн – кэбиннэриэн, холус, үрдүнэн, халыан сыһыаны үөскэтиэн сөп. Биһиги учууталлар бу балысхан улартыыны утары туран охсуһар биир суоллаахпыт ол, оҕолорбут, үөрэнээччилэрбит, кэнчээрилэрбит барахсаттар кэлэр кэскиллэрин сырдык, чэбдик өттүгэр тардар – норуот тылынан уус-уран айыылара уонна уус-уран литература. Төрөппүт, учуутал өттүттэн бу сайда турар олоххо үтүөкэн киһини иитэн таһаарар туһугар аафыы култууратын өрө тутуохтаахпыт. Ол курдук үгүс үтүөкэн, киһилии сиэрдээх, үлэһит дьон бары кинигэни, уус-уран литератураны бастын доҕордорунан, сүбэһиттэринэн ааттыыллар.

И.Бродская 1987 сыллаахха Нобелевскай бириэмийэбэ харда тылыгар духуобунас алларыыыта аахпат буолууну кытта быһаччы ситимнээбин, киһи аймах кинигэттэн тэйиитэ, кинигэни аахпат буолуута – биирдэм киһини эрэ буолбакка, бүтүн нацияны, норуоту алдьархайга тиэрдэр содуллаабын бэлиэтээбитэ. Хас биир уһууааччы, учуутал аафыы култууратын иитээччитигэр, үөрэнээччитигэр утумнаахтык үлэлэһэн ииппит, үөрөппит оҕолоро үтүө киһи буола улаатарыгар, үөрэби, идэни баһылыырыгар кыһаннахтаах, үлэлиэхтээх.

Аафыы урогар уус-уран айымныыны кытта үлэ ньымалара оҕо интэриэһин үрдэтэр, толкуйдуур дьобурун сайыннарар. Хас биир айымныыны ааҕан, ырытан куһаҕаны-үчүгэйи арааран бэйэтин санаатын холку аһаҕастык этинэр буолар.

В.Ф.Асмус аафыыны сүнкэн өй үлэтинэн, айар, айымнылаах үлэнэн ааттаан, «Чтение как труд и творчество» диэн дирин, улахан үлэни суруйбута. Үгүстэр өйдөбүллэринэн, уус-уран айымныыны аафыы киһи иллэн кэмин дьарыга, сынньанарга, бириэмэни ытарга тоҕоостоох, үтүөкэн дьарык. Ол эрэри иллэн кэми табатык туһаныттан саҕалаан, биллэр бөлүһүөк В.Ф.Асмус бэлиэтиирин курдук, өй өркөнө тиллэр, иэйии истинэ, диринэ уһуктар, улуу суруйааччылары кытта тыыннаахтыы алтыһар тугунан да солбуллубат – өй-сүрэх мөккүөрүн өрүкүтэр, уйулҕа чэбдигириитигэр тиэрдэр үтүө түгэн. Дьин тыл искусствота олобу, дьону, быһыыны-майгыны киһи тыыннаахтыы, айымныы

ийгэр киирэн, ааптары кытта тэнинэн ийэн-куойан, өйүн-санаатын сынньан ылынар кыабын үөскэтэр.

Уус-уран литература – оҕо ааспыт, билинни кэм өркөн өйүн, ийиитин сырдыгын, олох туллар тутаах өйдөбүллэрин: үтүө санааланыны, үлэһит, дыаныардаах, дыону, киһини таптыыр дыбуру олобурдар, - ураты суолталаабынан кырачаан киһи эмоциональнай туругун иитэр, өрүү үтүөбэ, кэрэбэ тардыстыылаах онорор тугунан да солбуллубат улуу күүстээх.

Айымныылаах аабыны сайыннарыга киһи өйүн-санаатын, уйулбатын уһугуннары хайысхатынан салайтары кедьүүстээх, оҕо ис сүрөбиттэн толкуйдуур, сангарар, суруйар, айар эйгэтин үөскэтии ситиһилиэхтээх. Айымныылаах аабы уустук өй-сүрэх алтыһытын тускулуур, суолун ийин тобулар нымалары ырытыны, кедьүүстээхтик танан туһаныны эрэйэр.

Аабы култууратын баһылаабыт киһини иитиигэ дылуур оҕо кыра сааһыттан төрүттэннэбинэ эрэ ситиһилээх буолар. Тиһиктээх үлэ сыала, соруктара кыра сааһыттан саҕалаан, кэскиллээхтик, оҕо өй-санаа, эт-хаан өтгүнэн улаатан иһиитигэр дыөрэлээн, сайдытын толкуйдаахтык, үөрэтии-иити бары өрүттэрин сатабыллаахтык ханыылаан таннаха эрэ түмүк кэскиллээх буолуо. Уус-уран тыл, литература хас биирдии оҕо айылгытын арыыыга, ону сайыннарыга тугунан да солбуллубат эргиччи суолталаабын болҕомтоо ылыахтаахпыт.

Оџону ааџарга уһуйуу

Оџону ааџарга уһуйуу кылаас таһынан, ааџы уруоктарыгар араас үлэ көрүнгүн таба туһунан тэрийииттэн саџаланар. Ол курдук оџо уһуйаанна сылдьан айымньылары истэн, оскуолаџа киирэн ааџар буолла да, кинигэ туһунан өйдөбүлү билиһиннэрииттэн саџалаан, кинигэ ис-тас ойуутун кэпсээн, кинигэ ойуутуттан таһааран кинигэ ис хоһоонун арийыы. Көрдөрүллүбүт кинигэлэртэн хайатын ааџыан баџарарын быһаара үөрэтииттэн саџаланар. Оџо умсугуйда да сыыйа аџыйах тыллаах кыракый кинигэлэри ааџа үөрэнэр, онно сүрүн оруолу кинигэ ойуута, кизгэтиитэ оџо болџомтотун урут тардар. Сөптөөх уонна ситимнээх дьарыктар кэннилэриттэн оџо маннык үөрүйэхтэри баһылыахтаах:

- сааһыгар сөптөөх уус-уран кинигэни өйдөөн истэр, ааџар, истибитин, аахпытын өйдүүр, ис хоһоонун кэпсиир.

- аахпыт кинигэтин туһунан тус санаатын сатаан этэр сатабылы баһылыыр.

- кинигэни сатаан ааџыы, тутуу уонна харыстааһын олуоктарын тутуһар буолар.

- 4-5 саха суруйааччытын аатын билэр, кинилэр оџоџо аналлаах кинигэлэрин ааттыыр.

Манна тоһоџолоон этиэх этим төрөппүттэргэ уонна уһуйааччыларга, педагог К.С. Чиряев «Оџону дьиз-кэргэннэ иитии» диэн төрөппүттэргэ аналлаах кинигэтигэр «Оџолорбут үтүөкэннээх доџотторо» диэн сэттис бэсиздэтин оџоџо кинигэ ааџар баџаны иитэргэ, кинигэни доџор, сүбэһит оносто үөрэтэргэ дьиз-кэргэннэ анаан араас сүбэлэри, ыйыылары-кэрдиилэри биэрэр. Онон, оџо кыра эрдэбиттэн ааџыны төрөөбүт төрүт тылынан умсугуйа истэн, сыыйа бэйэтэ ааџар буолуутун уһуйуу уопсастыба, дьиз-кэргэн ситимнээх үлэтииттэн, биир сүбэнэн, санаанан үлэлэһэллэрэ, ылсаллара оруннаах. Ааџы киһи олоџор суолтатын өйдүүр төрөппүттэр оџо кыра сааһыттан быыс-түгэн булан киниэхэ кинигэ ааџан иһитиннэрэллэр хайџаллаах.

Оҕо оонньоон оҕо буолар.

Кимтэн баҕарар оҕо эрдэбинээбитин туһунан кэпсэттэххэ, оонньообут-көрүлээбит түгэннэрин субу баар курдук чабылхайдык өйдүүр. Оҕо болҕомтотун тардар биир күүстээх ньыма бу – оонньоуу. Оҕо аата оҕо. Киниэхэ оонньоуу, тот аһылык, ичигэс танас, үчүгэй үлэ кэриэтэ. Онтуката суох өйө-санаата, майгыта, этэ-хаана оккуранныыр, ону ааһан дьиннээх оҕо дьүһүнүн сүтэрэр. Оҕо оонньоон оҕо сааһын билэр. Аан дойду бары психологтара быһааран тураллар, оҕо өйө-санаата сайдыта оонньоуругар көстөр диэн.

Оонньоуу суолтата олус киэн:

- Оонньоуу – билии-көрүү оскуолата. Баай ис хоһоонноохтук оонньоур оҕо санаата эгэлгэтин, өйө мындырын бэркэ билэбит. Ол сылдьан кини предмет арааһын, хайдах быһыылаабын, туох үчүгэйин, куһаҕанын арааран билэр.
- Оонньоуу – оҕо үлэтэ-хамнаһа. Оонньоуу оҕоо туһалаах сатабыллары, дьобурдары инэрэр.
- Үчүгэй оонньоуу оҕо быһыытын-майгытын чочуйар, коллективынан сылдыыга, доҕордуу, табаарыстыы буолууга, бэйэ-бэйэбэ көмөлөһүүгэ үөрэтэр.
- Оҕо оонньоуу сылдьан общественной үлэбэ туһалаах дьобурдары баһылыыр. Ол курдук, былаанныырга, дьону аттаран туруорарга, бэрээдэги олохтуурга, ол туолуутун ирдииргэ, туруоруллубут соругу толорорго үөрэнэр.
- Оонньоуу сороҕор идэни тобулунарга көмөлөһөр.

Оҕо сааһы киһи оонньоон үөрэнэр, сайдар кэмэ дииллэр. Ол курдук, оскуолаба кириэн ииннинээби уһуяан, алын сүһүөх оҕолоро сүрүн дьарыктарынан оонньоуу буолар. Оонньоуу - диэн оҕоо сүрүн болҕомтоо ылылар дьарык буоларын төрөппүт, иитээччи, учуутал умнуо суохтаах. Тэннэ оонньоһуу бу оҕо сайдытыгар көмө. Оонньоуу оҕо сааһыгар, кыаҕар дьүөрэлээх буоллабына ордук туһалаах. Ол курдук оҕо болҕомтотун араас оонньоуларынан тардыаха сөп. Ол ньымаба олобуран, Т.Сметанин айымньыларын геройдарын тигэн оҕолору умсугутар биир ньыма буолар. Оҕону тулалыыр эйгэбэ сыһыарыы, үөрэтии, билиһиннэрии оонньоуртан сабаланыан сөп.

Ханнык баҕарар оонньоуу иитэр-үөрэтэр ис хоһоонноох. Улахан киһи оонньоуу эрэ көмөтүнэн кырачааннары дэгиттэр сайыннарар, кинилэри өйдөрүгэр санааларыгар киирэргына майгы-сигили сүрүн өйдөбүллэрин толору биэрэр кыахтаах. Кыра оҕо олоҕор төрөппүттэрин кэнниттэн иккис миэстэни оонньоуу ылар. Этэллэрин курдук, ким оҕо сылдьан элбэхтик оонньообут, ол улаатан баран таһаарыылаахтык үлэлиир, үлэтиттэн

дуоһуйар. Оҕо бэйэтин сааһыгар сөптөөх оонньоурунан оонньоохтаах, онтон сиэттэрэн оҕо толкуйдууругар айымньы оруола улахан.

Ону туһанан мин кылааһым оҕолорун уус-уран ааҕы абыланар иис, уруһуй көмөтүнэн угуйа сылдыбын. Быйыл оскуолабытыгар биир дойдулаахпыт Т.Е.Сметанин төрөөбүтэ 100 сылыгар аналлаах араас үлэ ытылынна. Т.Сметанин айымньылары оҕо кэпсиир айар, суруйар дьоһура сайдарыгар олус көмөлөөхтөр. Айымньы геройдара - араас кыыллар, көтөрдөр. Көтөрү-сүүрэри киһилии санардан оҕону ордук интэриэһиргэтэр. Кылааһым оҕолоругар Т.Е.Сметанин хоһоонноруттан ааҕан, аахтаран араас оноһуктары онордубут. Онно тирэх буолбут иис, уруһуй уонна дорҕоонноох ааҕы технологияларын оҕо кыра сааһыттан уһуйууга тутуннум. Ол курдук «Сайыспыт», «Куоскалар уонна саһыл», «Куобах күнэ», «Кыыллар үнкүүлэрэ», «Борон куобах үөрэммитэ» «Биирдэ» хоһооннорун доргуччу ааҕан, ырытан фетр матырыйаалынан игольница, кукольной театр тиктибит, кумааҕынан, баайы сабынан аппликациялаатыбыт, уһуяан оҕолоро тарбахтарын сайыннаралларыгар, кыратык сынньана таарыйа кырааскалыырга кинигэ онордубут. «Лена долгуннара» айымньыга Лена өрүһү хаартыскаҕа түһэрэн алмазнай мозаикалаатыбыт. Оҕолор нэмиэт (шаблон) көмөтүнэн матырыйаалга уруһуйдаан, быһан, тиктилэр. Иннэнэн тигии биир көрүнүн баһылаатылар. Бэйэлэрэ уруһуйдаан, айымньы геройун тигэн ис хоһоонун диринник билистилэр. Хоһоон геройдарын хамсатан бэйэлэрэ уустаан-ураннаан кэпсиир, айар дьоһурдарын сайыннардылар. Бу курдук кылааһым оҕолорун ааҕы абыланар угуйан биир дойдулааҕым улуу буюун суруйааччы Т.Е.Сметанин айымньыларын аахтаран, ырытан, иистэннэрэн, араас матырыйаалтан оноһуктары оноттордум.

Түмүк.

Т.Е.Сметанин олорон ааспыт кылгас олоѳор айан суруйан хаалларбыт айымньылары норуопшут баайа, сүдү кылаата буолаллар. Ол курдук үлэбэ үөрэххэ, иитиигэ уһуйан, көлүөнэттэн-көлүөнэбэ бэриллэн сүдү суолталара сүппэт. Т.Сметанин оѳо литературатын уратытын уонна соруктарын таба өйдүүрэ, сайдарыгар этинэн-хаанынан ыалдьара. Ол да иһин оѳо аналлаах айымньылары олоѳу таптыырга, төрөөбүт норуокка бэриниилээх буоларга, ийэ айылѳа итии сыһыанна иитэллэр. Суруйааччы айбыт алыптаах тыллаах айымньылары ааѳааччы дууһатын долгутан, иэйиитин уһугуннараллар. Мин бу үлэбэр Т.Сметанин айымньыларын араас оноһуктары тигэн, үйэтитэн, ааѳааччы сангалыы ылынарыгар көмөлөөх буоллун диэн онорду. Итини таһынан, бу үлэм билинни оѳону ааѳарга уһуйар сыаллаах уруктарга, кылаас таһынан, учууталга, уһуйаан иитээччигэр туһалаах буолуо диэн эрэнэбин. Т.Сметанин үгүс айымньыларын ис хоһоонугар олоѳуран, онон үөрэх, үлэ өттүгэр сананы билэ-көрө сатыырга, айарга-холонорго улахан суолталаах дии саныыбын.

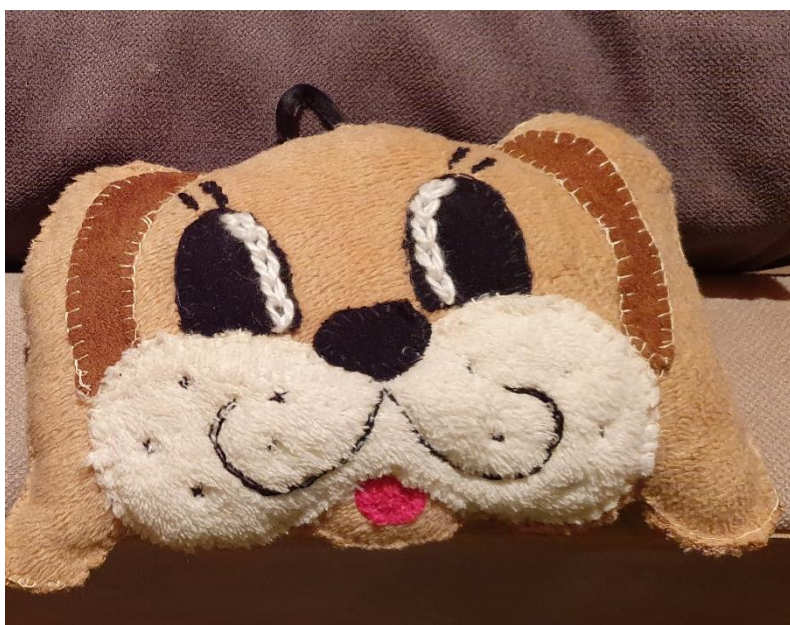
Мин Т.Е.Сметанин айымньыларын ис дууһабынан ылынан дуоһуя ааѳабын. Үйэ, сайдыы таһымынан Т.Сметанин айымньылары санаттан сангалыы арыллан, үгүс ааѳааччыны түмэ тартынар.

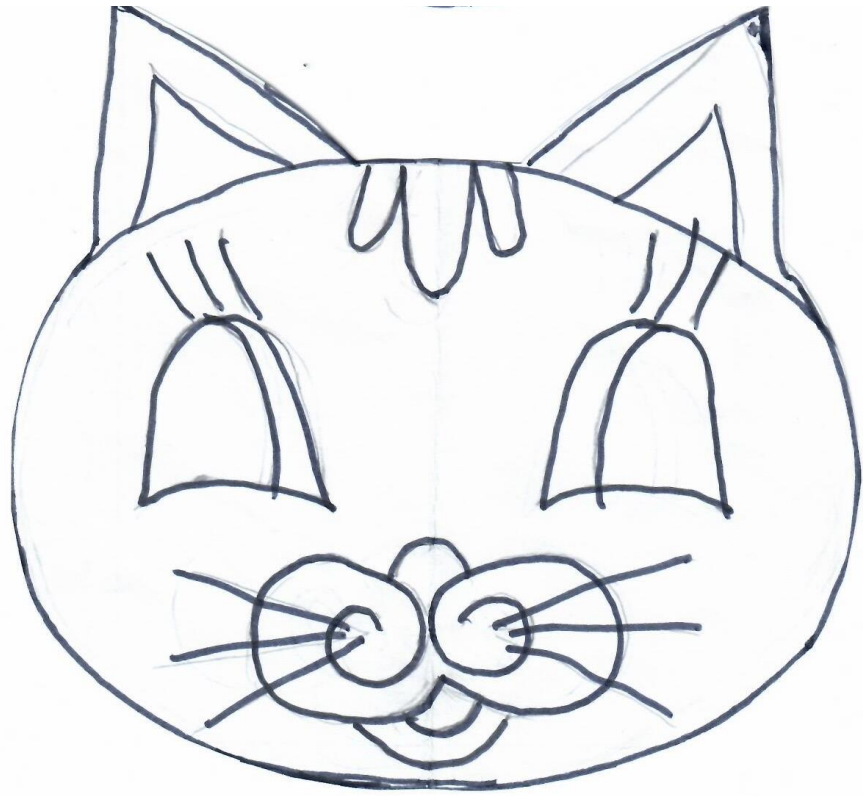
Бу үлэбин суруйан маннык түмүккэ кэлиим: айымньыны ааѳан, аахтаран араас оноһуктары онотторон, уустаан-ураннаан кэпсэтиннэрэн оѳо өйө-санаата сайдар, сир-майгы өттүнэн оѳо тулалыыр эйгэтигэр сыһыаннаах киэн билиини ылар, кэтээн көрөр, толкуйдуур, айар дьоѳурун сайыннарар, кинигэ ааѳар үөрүйэби ингэрэр, болѳомтотун тардар.

Туханыллыбыт литература:

1. “Төрөөбүт тылбыт”- Г.И.Гурьев -(3-4 стр) 2002г
2. “Эн дьолун Оҕо”- В.И.Николаев- (стр 21, 22, 23) 2012г
3. «Олонхо в игровой деятельности детей» –(стр 5-6) 2013г
4. “Төрөөбүт литератураны кылаас таһынан аабы методиката” –Н.И.Филиппова (стр 8-18, 41)

Сыһарыта:

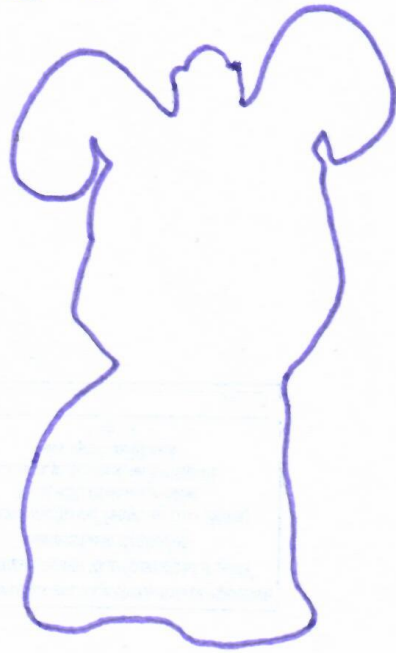
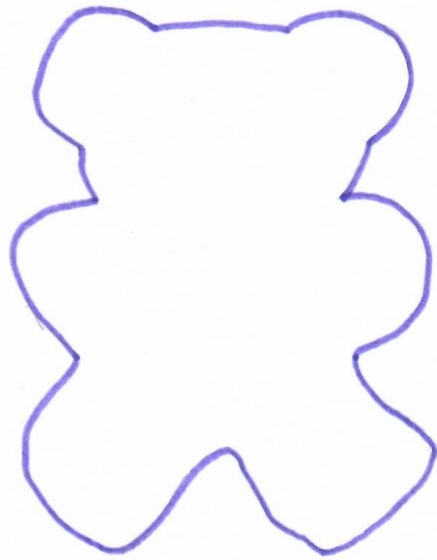
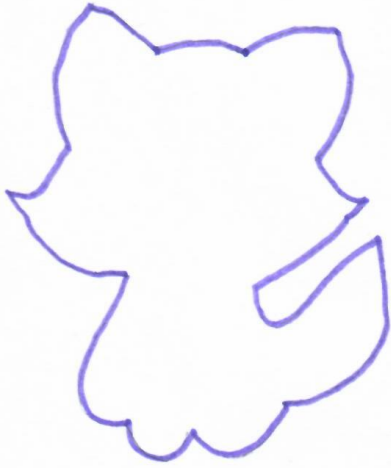
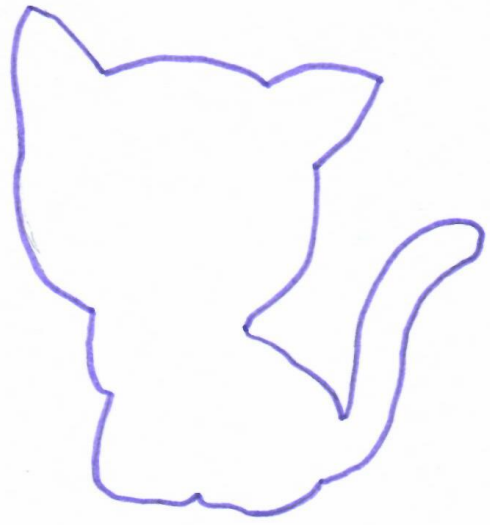

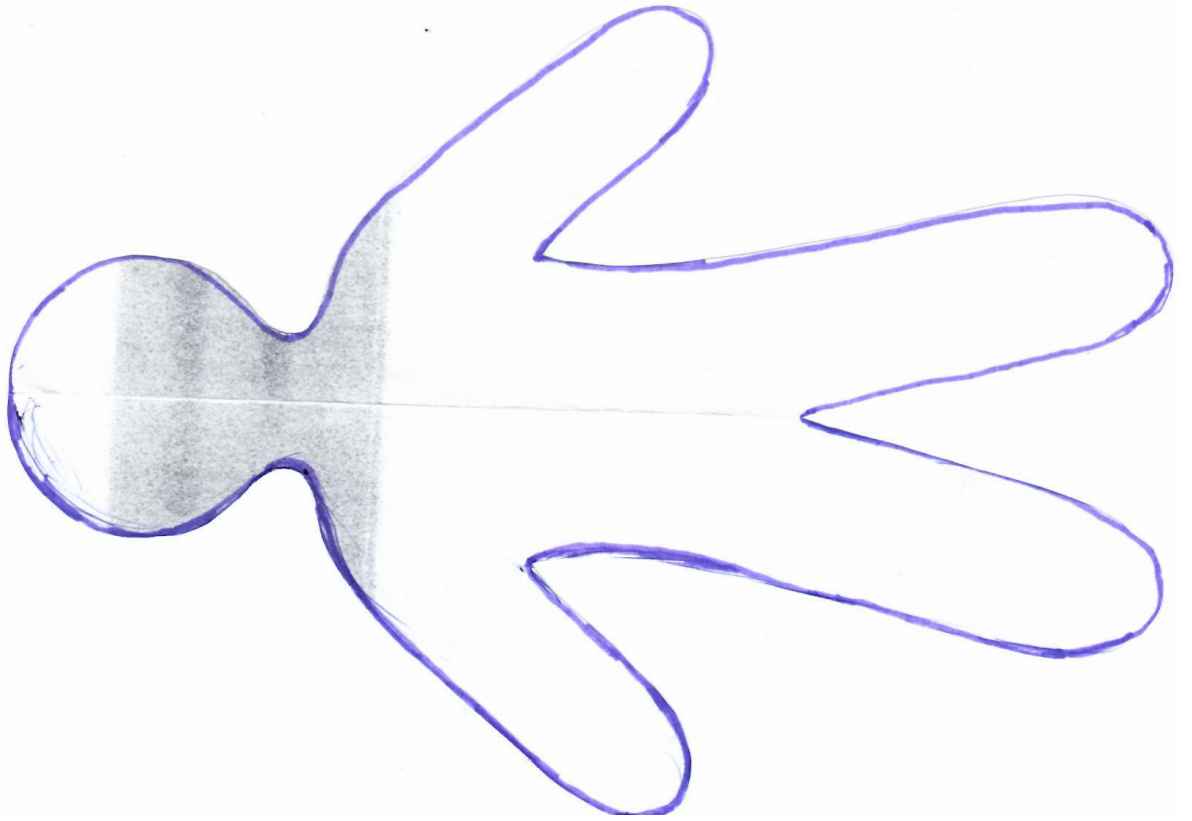
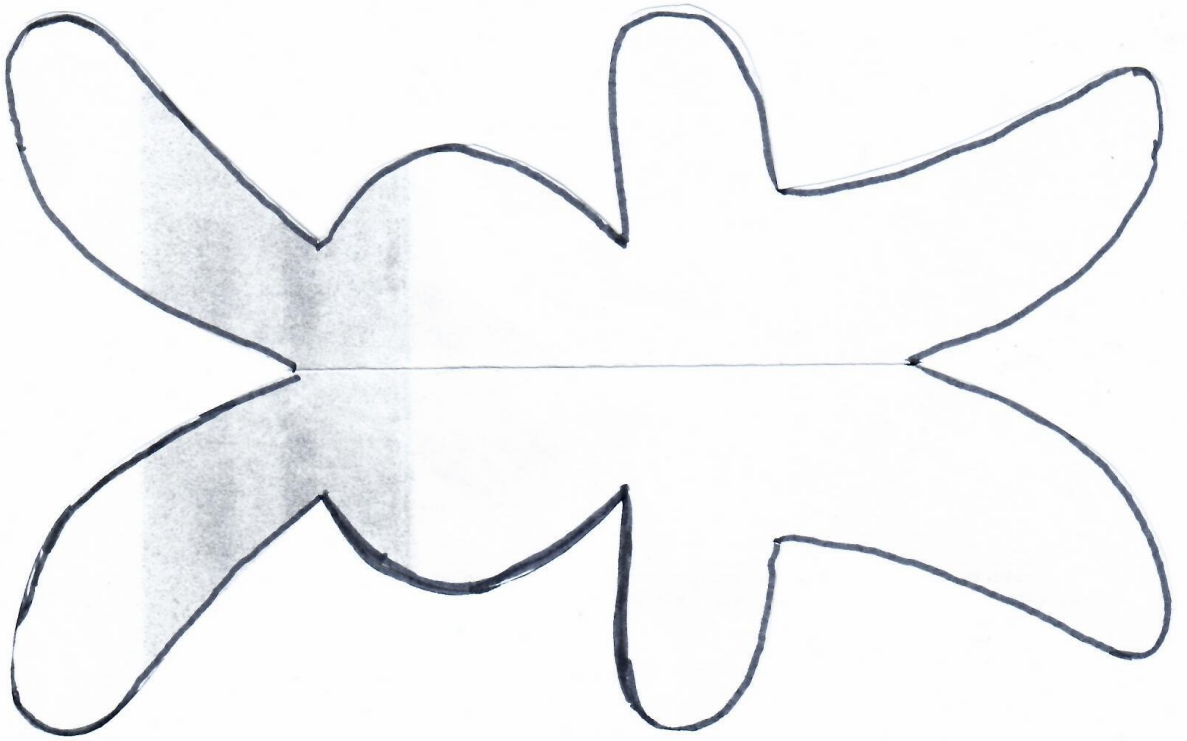
OYW

MTA

XO

«Лена долгуннара»

«Бирдэ»

«Куоскалар уонна саһыл»

«Сайыспыт» бу оҕо тарбахтарын сайыннарар кинигэ геройдары хамсатан айымньыны бэйэтин тылынан оҕо кэпсиир.